

"אשר אמר אליך"

א. שני פירושים אפשריים

במאמר קצר זה מבקשים אנו להסב את תשומת לב הקורא לגלגול פרשני מעניין, הנדרש בראשית רבה, מתבאר ברש"י ומתפרש על ידי המלבי"ם. ענייננו בביטוי "אשר אמר אליך" (בראשית כב, ב) האמור בפרשת העקידה. ביטוי זה אפשר שיתפרש לשני פנים: האחד - "אשר אמר אליך" מתייחס אל הסמוך אליו: "על אחד ההרים אשר אמר אליך". רוצה לומר: אברהם מצפה לגילוי אלוהי באשר **למקום**, ליהר' המסוים עליו יעלה את בנו לעולה. השני - אברהם מצפה לגילוי אלוהי באשר **לאופן** העלאת בנו ליעולה. לפי זה יש לקרוא את הפסוק כאילו נכתב: "והעלהו שם לעולה [כפי] אשר אמר אליך, על אחד ההרים [הידועים לך]".

הפירוש הראשון נראה עומד בסתירה לאמור בהמשך הדברים. לאברהם אין כל ספק באשר למקום (המיועד) ב"ארץ המוריה": "ויקם וילך אל **המקום** אשר אמר לו האלקים; ביום השלישי וישא אברהם את עניו וירא את **המקום** מרחוק"; "ויבאו אל **המקום** אשר אמר לו האלקים". זאת ועוד: לא מצינו בכתובים גילוי אלוהי המורה על "ההר הזה" - כדרך שהדברים אמורים בפרשת "לך לך מארצך... אל הארץ אשר אראך" (שם יב, א); ולהלן מהו אומר: "וירא ה' אל אברם ויאמר לזרעך אתן את **הארץ הזאת**" (שם פס' ז).

הגילוי האלוהי בבואם אל 'המקום' מתייחס, כמו בפירוש השני, אל **אופן** העלאת 'העולה': "ויאמר: אל תשלח ידך אל הנער ואל תעש לו מאומה!". רוצה לומר: הקריאה האלוהית דוחה בצורה מוחלטת את האפשרות הנוראה שהי ידרוש קרבן אדם כיעולה. אברהם מקבל איפוא אישור לאפשרות שהי "יראה לו" (יבחר)¹ שה לעולה תחת בנו; ובכך ימצאו דבריו לנערים:

1. ראה רש"י בפירושו על אתר (פסוק ח). כמו כן ראה 'עולם התנ"ך', בראשית (הוצאת רביבים), עמ' 144, עפ"י דברים לג, כא; שמואל א' טז, א.יז. וראה רד"צ הופמן, בראשית, עמ' שמח.

"ונשתחוה ונשובה אליכם", מכוונים ל"אשר אמר אליך". עם זאת עדיין אין אברהם שלם עם עצמו. לפיכך: "ויקרא אברהם שם המקום ההוא ה' יראה"² - דהיינו: ישוב ויגלה לו לאברהם את הבחירה הנכונה, בין האפשרויות שנתלבט בהן: העלאת בנו לעולה או תמורתו האיל. הקריאה האלוהית השניה מגלה את לבטי אברהם אודות משמעות הצו "אשר אמר אליך". מצד אחד: נכונותו לעשות את "הדבר הזה" הנורא, ומצד שני: נכונותו לדחות את רעיון קרבן-האדם - "עקב אשר שמעת בקול" - ולהקריב את האיל תמורתו.

ב. משמעותן של הדרשות בבראשית רבה

הפירוש השני לביטוי "אשר אמר אליך" - המציג את אברהם אבינו כמי שמתלבט בדילמה: מהו "הדבר הזה" אשר עליו לעשות כדי לקיים את הצו "והעלהו שם לעלה"³ - אפשר מצוי כבר במדרש רבה:

אמר ר' לוי: שתי פעמים כתיב: "לך לך", ואין אנו יודעים אי זו חביבה, אם השניה או הראשונה? - ממה דכתיב: "אל ארץ המוריה", הוי: השניה חביבה מן הראשונה. אמר ר' יוחנן: "לך לך מארצך" - מאפרכיה שלך, "וממולדתך" - זו שכונתך, "ומבית אביך" - זה בית אביך. "אל הארץ אשר אראך", ולמה לא גילה לו? - כדי לחבבה בעיניו, וליתן לו שכר על כל פסיעה ופסיעה. היא דעתיה דר' יוחנן, דאמר ר' יוחנן: "ויאמר קח נא את בנך את יחידך" - אמר לו: זה יחיד לאמו וזה יחיד לאמו, אמר לו: "אשר אהבת", - אמר לו: ואית תחומין במעיא? אמר לו: "את יצחק", ולמה לא גילה לו? - כדי לחבבו בעיניו, ולתן לו שכר על כל דיבור. דאמר ר' הונא משם ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי: משהה הקדוש ברוך הוא ומתלה עיניהם של צדיקים, ואחר כך הוא מגלה להם בטעמו של דבר, כך: "לך לך" אל הארץ אשר אראך", "והעלהו שם לעולה" על אחד ההרים אשר אמר אליך, "וקרא אליה את הקריאה אשר אנכי דובר אליך" (יונה ג, ב), "ויאמר אליך" קום צא אל הבקעה ושם אדבר אותך" (יחזקאל ג, כב).

(בראשית רבה לט, ט)

ר' לוי בדרשתו מעמיד על ההבדל בין "לך לך" (הראשון) "אל הארץ אשר אראך" - היעד

2. גם כאן "יראה" במשמעות של יבחר בין הבן הנעקד ובין האיל. ראה ניסן אררט, 'אמת וחסד במקרא', ירושלים תשנ"ג, עמ' 91-94.
3. ראה ניסן אררט, שם, עמ' 89-91.

הנעלם מאברם; ובין "ולך לך אל ארץ המוריה" – היעד הידוע לאברהם. ומכאן שאלתו: "ולמה לא גילה לוי?", ותשובתו: "כדי לחבבה בעיניו וכדי ליתן לו שכר על כל פסיעה ופסיעה" – בכיוון לארץ היעד.

העורך מוסיף ומבאר: דעה זו של ר' יוחנן בכאן "היא דעתיה דר' יוחנן" בפרשת "לך לך" שבעקידה. גם שם שואל ר' יוחנן: "ולמה לא גילה לוי" – מן הענין – היאך יעלהו שם לעולה? ומשיב ר' יוחנן בדומה: "כדי לחבבו בעיניו וליתן לו שכר על כל דבור".

בהשוואת הדברים, מבקש העורך לטעון, כי הניסיון שבו עומד אברהם, בהולכו אל ארץ שאין הוא יודע את טיבה – מקביל אל ניסיונו של אברהם, ההולך אל ארץ המוריה, בלא שיידע מה יעשה שם בבנו. זאת ועוד: בדומה למבחנו הראשון של אברהם, הנמשך לאורך הדרך הארוכה עד הגיעו ארצה כנען – כך גם מבחנו של אברהם נמשך לאורך הדרך הארוכה, עד שהגיע אל "המקום" בארץ המוריה, תוהה בנפשו "על כל דיבור" אפשרי – מהו "אשר אמר אליך".

אישוש להקבלה זו מוצא העורך בדרשת ר' הונא בשם ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי: "משהה הקב"ה ומתלה עיניהם של צדיקים ואחר כך הוא מגלה להם טעמו של דבר". או בגירסה המקבילה להלן פרשה נה, ז: "הקב"ה מתהא ומתלה בעיניהם של צדיקים". רוצה לומר: נסיונם של הצדיקים בא לכלל ביטוי בשהייה הממושכת או בתהייה הנמשכת שלהם – דהיינו בהתלבטותם – וכל אותה העת עיניהם תלויות והם מצפים לגילוי האלוהי: "לטעמו של דבר"⁴. כך אברהם בלכתו "אל הארץ אשר אראך", ולאחר מכן בלכתו להעלות את בנו לעולה "על אחד ההרים אשר אמר אליך"; וכך יונה בלכתו אל נינוה "וקרא אליה את הקריאה אשר אנכי דובר אליך", ויחזקאל המצטווה "קום צא אל הבקעה ושם אדבר אותך". בהמשך הפרשה (נו, אמצע ח) מביא העורך את לבטיו של אברהם עם הקריאה: "אל תשלח ידך אל הנער" וגו'.

אמר ר' אחא: התחיל אברהם תמה: אין הדברים הללו אלא דברים של תמה – אתמול אמרת (בראשית כא, יב): "קח נא את בנך... [והעלהו שם לעולה]", ועכשיו את אומר לי: "אל תשלח ידך אל הנער [ואל תעש לו מאומה]" – אתמהא?
אמר לו הקדוש ברוך הוא: אברהם, "ולא אחלל בריתי" (תהילים פט, לה), "ואת בריתי אקים את יצחק" (בראשית יז, כא), "ומוצא שפתי לא אשנה" (תהילים שם, שם). כשאמרתי לך: "קח נא את בנך" וגו' לא אמרתי שחטהו, אלא והעלהו, לשם

4. וראה בראשית רבה פרשה נו, ב (ג): "וואני והנער נלכה עד כה" – אמר ר' יהושע בן לוי: נלך ונראה מה יהיה בסופו של (בראשית טו, ה) 'כה [יהיה זרעך]'". הקו הפרשני של ר' יהושע בן לוי תואם את האמור בדרישה הנידונה.

חיבה אמרתי לך. הדא הוא דכתיב: (ירמיה יט, ב) "ולא עלתה על לבי" – זה יצחק⁵.

לפי ר' אחא, עם הדיבור האלוהי על הר המוריה, נתברר לאברהם, כי לשון "והעלהו" אין משמעה שחיטה אלא מעשה נעלה⁶, שיש בו מן המציין את חיבתו של אברהם לאלקים. באורח פרדוקסלי חיבה זו באה לכלל ביטוי בנכונות אברהם לעשות את "הדבר הזה" – קרבן אדם – שאינו בדעת אלקים כלל ועיקר: "ולא עלתה על לבי".

ג. רש"י - בעקבות המדרש

רש"י, בעקבות מדרשים אלה, מאמץ, כמסתבר, את הפירוש השני לביטוי "אשר אמר אליך": אברהם תוהה באשר למשמעות הצו של 'והעלהו', ומצפה לגילוי אלוהי. וכך כותב רש"י:

והעלהו [שם לעלה]⁷ – לא אמר לו: "שחטהו", לפי שלא היה חפץ הקב"ה לשחטו אלא להעלותו להר לעשותו עולה; ומשהעלהו, אמר לו: הורידהו⁸.
[על] אחד ההרים [אשר אמר אליך]⁹ – הקב"ה מתהא¹⁰ הצדיקים ואחר כך מגלה להם, וכל זה כדי להרבות שכרן, וכן: "אל הארץ אשר אראך", וכן ביונה: "וקרא עליה את הקריאה".

רש"י הקדים והביא את דרשת ר' אחא – הוא מכין אותנו לקראת הבעייתיות שבביטוי "והעלהו". רק לאחר מכן מביא רש"י את הדרשה על הביטוי "אשר אמר אליך" (על פי השלמתנו), המציגה את אברהם כמי שימותה' והולך עד אשר יגלה לו האלקים את משמעות הצו של "והעלהו".

ד. דרכו של המלבי"ם

המלבי"ם, שהכיר את המדרשים וידע את דרכו הפרשנית של רש"י, פורץ לו דרך משלו לאישוש הפירוש השני לביטוי "אשר אמר אליך", תוך דחיית הפירוש הראשון:

5. ראה שם שם, בפירושו של מ"א מירקין: "וכן מובנו של הכתוב: אשר לא צויתי ולא דיברתי להקריב לי קרבנות אדם, ואפילו יצחק שכאילו צויתי ודיברתי להקריבו, לא עלה הדבר על לבי, כי רק לשם חיבה אמרתי להעלותו ולא לשם קרבן".
6. ראה רש"י הירש לבראשית, ירושלים תשל"ז, בפירושו על הכתוב "והעלהו של לעולה", עמי רמא.
7. כך נראה להשלים את המובאה מן המקרא.
8. תרגום לשון המדרש, ב"ר פרשה נו, ח: "אסקתיה – וקיימת דברי, ועתה אחתיניה".
9. ראה הערה מסי 7.
10. רש"י אימץ את הנוסחה השניה שבב"ר פרשה נה, ז שהבאנו לעיל.

"והעלהו שם לעולה על אחד ההרים אשר אמר אליך", כבר אמרו¹¹: "אשר לא צויתי ולא עלתה על לבי" זה עקידת יצחק. והלא ציוהו "והעלהו שם לעולה"? וגם איך צוה וחזר בו? אמנם אם היה אברהם מדקדק היטב, היה מבין שלא כוון ה' כלל שיצחק יהיה עולה. כי לפי הפשט שיעלה את יצחק לעולה על אחד ההרים שיאמר אליו איזה הר, יקשה: הלא לא בא לכלל אמירה שניה מאת ה' שיודיעהו את ההר, רק כתיב: "וירא את המקום מרחוק" – מבואר שהיה מכיר את ההר... וכיון שאמר לו "על אחד ההרים", כבר הודיעו מי הוא ההר... ועל כן כתיב: "וירא את המקום מרחוק" – שהכיר את המקום מעצמו... וכן אמר: "ויבואו אל המקום אשר אמר לו האלקים", שעל כן פירושו שבמה שאמר לו "אחד ההרים" היינו ההר המיוחד, אמר לו המקום וציין אותו בסימניו.

ומזה מוכח שמה שאמר "אשר אמר אליך" אינו מוסב על ההר רק על "והעלהו שם". רוצה לומר: העלה את מי שאומר אליך – דהיינו את האיל. שעל זה באה אמירה שניה: "אל תשלח ידך אל הנער".

סביר להניח כי המלבי"ם האריך בדחיית הפירוש הראשון המפרש "אשר אמר אליך" כמוסב על 'ההר', וקיצר בהצגת הפירוש השני – שהביטוי מוסב על "והעלהו שם" – משום ששיער, כי קוראיו מכירים את המדרשים ("כבר אמרו") ויודעים את פירושו של רש"י. לפיכך הסתפק המלבי"ם, לגבי הפירוש השני, בפירוט האופציה האפשרית להבנת הביטוי "אשר אמר אליך": האיל; והאופציה שנדחתה באמירה השניה: "אל תשלח ידך אל הנער".

ברם, עיון בסוף פירושו של המלבי"ם לכתוב הנידון, מלמד, כי בסופו של דבר דחה המלבי"ם את פירושו של רש"י, המציג את אברהם כמתלבט, כימותהה' ומצפה לגילוי אלוהי. אדרבה, לדעת המלבי"ם, אברהם נכון היה לעקוד את בנו, בלא כל לבטים, עד שנעצר על ידי המלאך:

והיה לו לומר: "והקריבהו" או "ועשהו שם לעולה". ומזה היה לו להבין שהכוונה רק שיעלה אותו "ואל יעש לו מאומה". וכן גם במקום שבא לשון העלאה בעולה לא בא בשום מקום בלמ"ד. רק אשר יעלה עולה בלא למ"ד, כי הלמ"ד מורה על ההקדש לבד לא על גוף המעשה.

ומכל זה היה לו לדעת את האמת, רק שה' אמר לו לשון שיטעה בו, שיצחק עצמו יוקרב לעולה. ומרוב אהבתו לאלוקים ומרוב חשקו לקיים מצוותיו ומרוב שמחתו שזכה שבנו יהיה עולה לה' לריח ניחוח, לא חקר כלל ולא העמיק בדברים, ורץ כצבי למהר מצוותיו, עד שהוצרך המלאך לעכבו.

11. במדרש בי"ר פרשה נ"ו, ח שהבאנו לעיל.

מסתבר כי המלבי"ם לא רצה לחרוג ממסורת פרשנית מקובלת¹², המציגה את אברהם כירא אלוקים ההולך לקראת מעשה העקידה במודעות מלאה ואף בשמחה. לשם כך נזקק המלבי"ם לביאור דקדוקי דחוק ולפירוש ענייני מפולפל.

לא כן רש"י: מתוך שאימץ את הפרשנות המדרשית הקדומה, שמר על דמותו של אברהם אבינו כמתלבט – כיתוהה' ומצפה לצו האלהי – "אשר אמר אליך"¹³.

12. ראה רמב"ם, 'מורה הנבוכים', חלק שלישי פרק כ"ד. בדרכו של המלבי"ם הלכו בפירושיהם גם רש"י הירש, שם עמ' רמה, ורד"צ הופמן, שם עמ' שלח-שמא.

13. קרוב לקו הפרשני של רש"י הלך ר' יוסף אלבו, ספר העיקרים, מאמר ג פרק לו. עמדתו מבוארת אצל נחמה ליבוביץ', עיונים בספר בראשית, ירושלים תשל"א, עמ' 142.